

Çağdaş Türk Dillerinde Altasıralama Stratejileri

Yazar
İbrahim Ahmet Aydemir

ISBN: 978-625-7305-00-6

1. Baskı
Aralık, 2020 / Ankara

Grafiker®
Yayınları
Yayın No: 366
Web: grafikeryayin.com

**Kapak, Sayfa Tasarımı,
Baskı ve Cilt**

Grafiker®
Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
1. Cadde 1396. Sokak No: 6
06520 (Oğuzlar Mahallesi)
Balgat-ANKARA
Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx
Faks : 0 312. 284 37 27
E-mail : grafikergrafiker.com.tr
Web : grafikergrafiker.com.tr

Kitabın hukuksal ve bilimsel sorumluluğu yazarına aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
KISALTMALAR	9
1. GİRİŞ	11
1.1. Araştırmanın Konusu.....	11
1.2. Araştırmanın Amacı.....	12
2. Teorik Arkaplan ve Terminolojiye Dair	13
2.1. Sıralama (coordination).....	13
2.2. Altasıralama (subordination).....	16
2.3. Altasıralamanın Sözdizimsel Kodlaması.....	19
2.4. Altasıralamanın Semantik İlişkisi.....	20
2.5. Altasıralama Stratejileri: İşlevsel Bir Sınıflandırma ve Dağılım.....	22
2.5.1. Belirteç İşlevli Altasıralama (adverbial subordination).....	22
2.5.2. Niteleme İşlevli Altasıralama (adjectival subordination).....	24
2.5.3. Ad İşlevli Altasıralama (nominal subordination).....	26
2.6. Altasıralı Yapıların Tipolojisi.....	30
2.6.1. Bitimsiz Yapıların Altasıralaması.....	31
2.6.2. Bitimli Yapıların Altasıralaması.....	32
2.6.3. Öncül Altasıralı Yapılar.....	32
2.6.4. Soncul Altasıralı Yapılar.....	33
2.7. Çalışmada Kullanılan Terminolojiye Dair.....	34
2.7.1. Cümle (sentence).....	34
2.7.2. Yancümle veya Cümlecik (clause).....	34
2.7.3. Birleşik Cümle (complex sentence).....	34
2.7.4. Cümle Bağlama (clause combining).....	35
2.8. Eski Türkçede Altasıralama.....	37
2.8.1. Eski Türkçede Belirteç İşlevli Altasıralama.....	39
2.8.2. Eski Türkçede Niteleme İşlevli Altasıralama.....	41
2.8.3. Eski Türkçede Ad İşlevli Altasıralama.....	42

3. Çağdaş Türk Dillerinde Altasıralama Stratejileri	45
4. Çağdaş Türk Dillerinde Belirteç İşlevli Altasıralama	47
4.1. Bitimsizleştiricilerle Kodlama.....	49
4.1.1. Basit Zarf-Fiil Ekleri.....	49
4.1.2. <i>İsim-fiil + durum eki</i>	54
4.1.3. <i>İsim-fiil + sontakı</i>	59
4.2. Altasıralayıcılarla Kodlama.....	62
4.2.1. <i>diye</i>	63
4.2.2. <i>deyni</i>	64
4.2.3. <i>dep</i>	64
4.2.4. <i>de:ş</i>	65
4.2.5. <i>tese</i>	66
4.2.6. <i>dien</i>	67
4.3. Kopya Bağlayıcılarla Kodlama.....	67
4.3.1. <i>ki</i>	67
4.3.2. <i>ani</i>	70
4.3.3. <i>eğer/agar</i>	70
4.3.4. <i>bir-eves / esli</i>	71
4.3.5. <i>tā (ki)</i>	72
4.3.6. <i>vaxti (ki)</i>	73
4.3.7. <i>čon</i>	74
4.3.8. <i>poka</i>	74
4.3.9. <i>qačan/qažan/n'eč'ik</i>	75
4.3.10. <i>kogda</i>	76
4.3.11. <i>ne zaman ki</i>	77
4.3.12. <i>qabl az inkä</i>	77
4.3.13. <i>ba'd ez ink'e</i>	77
4.4. İstek/Gönüllülük İşaretleyicileriyle Kodlama.....	78
5. Çağdaş Türk Dillerinde Niteleme İşlevli Altasıralama	81
5.1. Bitimsizleştiricilerle Kodlama.....	83
5.1.1. Postterminal Sıfat-Fiiller.....	84
5.1.2. İntraterminal Sıfat-fiiller.....	85
5.1.3. Terminal Sıfat-fiiller.....	86
5.1.4. Öngörüşel Sıfat-fiiller.....	87

5.1.5. Kipsel Sıfat-fiiller.....	87
5.1.6. Özerk Niteleme veya Adlaşmış Sıfat-Fiiller.....	89
5.2. Kopya Bağlayıcılarla Kodlama.....	89
5.2.1. <i>ki</i>	89
5.2.2. <i>ne, xayzi</i>	91
5.2.3. <i>ani, angisi</i>	92
5.2.4. <i>şu</i>	92
5.3. Soru Kelimeleriyle Kodlama.....	93
5.4. İlerleyici (Eşlemeli) İlgî Cümlecikleri.....	94
6. Çağdaş Türk Dillerinde Ad İşlevli Altasıralama.....	97
6.1. Bitimsizleştiricilerle Kodlanan Altasıralama.....	98
6.1.1. Olgusal bitimsizleştiriciler.....	99
6.1.1.1. Postterminal bitimsizleştiriciler <i>-GAn, -bIt, -ni</i>	99
6.1.1.2. İntraterminal bitimsizleştiriciler <i>-GAnIK, -ayatlan,</i> <i>-GAnLIK</i>	102
6.1.1.3 Terminal bitimsizleştirici <i>-DIK</i>	103
6.1.2. Olgusal Olmayan Bitimsizleştiriciler <i>-mA, -MAK, -Xr, -Xş, -Uw, -Uu, -Assi</i>	103
6.2. Kopya Bağlayıcılarla Kodlanan Altasıralama.....	107
6.2.1. <i>ki</i>	107
6.2.2. <i>što</i>	110
6.2.3. <i>ani</i>	110
6.3. Altasıralayıcılarla Kodlanan Altasıralama.....	111
6.3.1. <i>diye</i>	111
6.3.2. <i>dep/tep/tip</i>	112
6.3.3. <i>dien</i>	116
6.3.4. <i>tese</i>	116
6.4. “Kısa cümlecik” Formatında Kodlama.....	117
6.5. İstek/Gönüllülük Ekleriyle Kodlanan Altasıralama.....	119
6.6. Soru Kelimeleriyle Kodlanan Altasıralama.....	121
6.7. Adlaştırmannın Özel Bir Türü: Bitimli Yapıların Topyekûn Adlaştırılması.....	123
7. SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA.....	129

ÖNSÖZ

Elinizdeki bu kitap, çağdaş Türk dillerinde kullanılan altasıralama stratejilerinin işlevsel betimlemesini ve dağılımını ortaya koymayı amaçlayan bir çalışmadır. Genelde sözdizimsel açıdan hiyerarşik bir bağlantıyı ifade eden *altasıralama* (subordination), eskiden olduğu gibi günümüzde de dilbilimsel araştırmaların önemli konularından biri olmaya devam etmektedir.

Yapısal bağımlılık kadar semantik temeli de olan altasıralama ilişkisi, çağdaş Türk dillerinde çok değişik biçimlerde kodlanmaktadır. Bu kodlamayı yapan öğelerin başında, bitimsizleştirme işlevi olan morfolojik birlikler, yani *bitimsizleştiriciler* (zarf-fiil işaretleyicileri, sıfat-fiil işaretleyicileri ve isim-fiil işaretleyicileri) gelmektedir. Ayrıca özel tip *altasıralayıcılar* (örn. ttü. *diye*, kaz. *dep*, çuv. *tese*, yak.) da bitimsiz yapıların yerine geçen “ikame yapılar” oluşturarak altasıralama kodlamasına katılmaktadır. Türk dili tipolojisine uygun bu iki kodlama türünün dışında, yoğun dil ilişkisi sonucu yabancı dillerden Türk dillerine geçen *kopya bağlayıcılar* (örn. azr. *ki*) da aynı şekilde altasıralama ilişkisi kodlamaktadır.

Bu çalışma kapsamında, altasıralama ilişkisi sadece işlevsel temelde ele alınıp incelenmektedir. Burada işlevsellikten, altasıralı yapıların üstlendikleri sentaktik roller (özne, nesne, belirteç, niteleme kategorileri) anlaşılmalıdır. Bundan hareketle, *belirteç işlevli altasıralama*, *niteleme işlevli altasıralama* ve *ad işlevli altasıralama* biçiminde bir sınıflandırma yapılarak altasıralama ilişkisi ve bu ilişkiyi kodlayan olanaklar irdelenmektedir. İlk defa bu çalışmayla, bugün dünyanın çok değişik ülkelerinde ve bölgelerinde konuşulan Türk dillerinde kullanılan altasıralama stratejileri, işlevsel bir temelde ve bütüncül olarak (hemen hemen bütün çağdaş Türk dilleri hesaba katılarak) ele alınıp eşzamanlı bakış açısıyla incelenmektedir. Aynı zamanda bu çalışma, çağdaş Türk dillerinde işlevsel altasıralamanın yeni bir modellemesini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, yedi ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla, *Giriş*, *Teorik Arkaplan ve Terminolojiye Dair*, *Çağdaş Türk Dillerinde Alta-*

sıralama Stratejileri, Çağdaş Türk Dillerinde Belirteç İşlevli Altasıralama, Çağdaş Türk Dillerinde Niteleme İşlevli Altasıralama, Çağdaş Türk Dillerinde Ad İşlevli Altasıralama ve Sonuç ve Değerlendirme'dir.

Elinizdeki bu kitap, dilbilim ve Türk dilbilimi üzerine çalışan araştırmacıların, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Türk Dili ve Edebiyatı, Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi gibi bölümlerde çalışan akademisyenlerin, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin, Türkçe okutmanlarının ve Türkçe öğretmenlerinin yararlanabileceği bir çalışma olarak düşünülmüştür.

Bu çalışma kapsamında, anadili konuşurlarından da örnekler derlenmiştir. Çuvaşça örnekler için Albina Kıran'a, Kazakça örnekler için Oraz Sapashev'e, Yeni Uygurca örnekler için Rabia Hacımuhammed'e, Kırgızca örnekler için Toktosun Murataliev'e, Yakutça örnekler için Sergey Osipov'a ve Tuvaca örnekler için Tsendka Tsend-Ayush'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kitabın son okumasını titizlikle yapan Hasan Hayırsever'e de teşekkür ederim.

Bu araştırmayla biz, sağlam teorik bir altyapıya dayanmayan, birçok sentaktik yapıyı sadece "morfolojik kriterler"e göre yorumlayan ve işlevsel analiz ve inceleme yöntemlerini dışlayan çalışmaların yol açtığı birçok yanlış anlamayı ve kafa karışıklığını ortadan kaldırmayı hedefledik. Umut ediyoruz ki, bu çalışmayla çağdaş Türk dillerindeki mevcut altasıralama ilişkisi ve bu ilişkinin kodlanma stratejileri daha net olarak anlaşılacak, önerdiğimiz bu işlevsel model bağlamında yeni akademik incelemeler yapılacaktır.

Aralık 2020, Ankara
İbrahim Ahmet Aydemir